

Наталія ЛИТВИНЧУК
(Київ)

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛІВ ТА РЕМЕСЕЛ СУМЩИНИ XVII – ПОЧ. XXI СТ. (за матеріалами с. Вирівки Конотопського району Сумської області)

У сучасній етнології активізується вивчення історико-етнографічних регіонів України в аспекті динаміки розвитку місцевих народних традицій упродовж модерної і постмодерної епох. Одним із таких регіонів є Східне Полісся. Вивчення етнокультурних особливостей, представлених цим субрегіоном, передбачає знання народних культурно-побутових традицій, які формувалися історично в тих чи інших місцевостях Сумщини, у тому числі і в окремих селах, зокрема в с. Вирівці Конотопського району.

Протягом тривалого часу існування та історичного розвитку с. Вирівки, змінювалися його природне середовище, національний склад, особливості народного будівництва, побуту, харчування тощо. Трансформувалася народний світогляд, уявлення, відбулася переоцінка цінностей, що по-своєму відбилося і на самій назві поселення, оскільки ойконіми є носієм і відображенням специфічно-етнічних ознак культури. М. Сумцов у праці «Малорусская географическая номенклатура» вказує на те, що українські назви населених пунктів нерозривно пов'язані з історією та побутом народу, його психологією. Без вивчення географічної номенклатури із філологічного погляду й пов'язаних із нею народних переказів, археологічних та історико-побутові пояснення не можуть бути досить точними, навіть найменші деталі зі слів селян про причини найменування поселення є основою для вивчення [6, 1–3].

Так, назва села Вирівки в різні історичні періоди мала кілька топонімічних варіантів. Місце-

ві легенди про її походження розповідають, що «село називається так тому, що колись у ньому робили вирьовки з конопель, яких дуже багато росло понад Сеймом, а також туди – в сторону Селища, Красного...»¹. За іншим переказом, «село називається Вировкою, бо був тут посеред села колись великий вир. Через то так і назвали село»². Місцевий історик М. Панченко, який упродовж усього свого життя досліджував історію с. Вирівки і його мешканців, писав: «Вировка розташована на берегах невеличкої річки Куколки, яка впадає в Сейм. В далеку давнину серед села був вир. Його утворювали весняні й дощові потоки, що збігали в річку. Звідси, як розповідають старожили, і походить назва села»³. М. Панченко був глибоко переконаний, що похідним даного ойконіма⁴ є слово *вир*, а не *вирьовка*. У його записах читаємо: «Цей листок має значення для того, яка назва села правильна *Веревка* чи *Вировка*. У церковних документах писалося так, а у Лазаревського «Веревка»: «Верёвка около болотъ, составляющих следы одного изъ притоковъ Сейма – речки Куколки. Еще въ описаніи 17-81 г. Веревская речка называется Куколкою, хотя она и тогда уже имела видъ болота, на которомъ плотина задерживала «ставъ», вода котораго двигала существовавшую здесь изстари водяную мельницу»⁵. У церковних документах кінця XIX ст., на яких наголошував місцевий історик, вживається ойконім *Вывровка*: «Окончил Вывровскую второкл. учит. школу, званіе учит. имеетъ»; «Священникъ села Вывровки Конотопскаго уезда Николай Прокоповичъ 7 сего марта утверждёнъ депутатом...». Ця ж назва вживається і в свідочстві, яке видавали випускникам сільської школи: «Черниговскій Епахіальный Училищный Советъ симъ удостоверяетъ, что сынъ мещанина с. Вывровки, Конотопскаго уезда Черниговской губерніи, Василій Петровъ Школяренко, родившійся Апреля 25 дня 1866 года, православнаго вероисповеданія, успешно окончилъ курсъ ученія въ образцовой при Вывровской второклассной, церковно-прих. школе, Конотоп. у...»⁶.

Отже, цілком імовірно, що першою назвою села був ойконім російського походження, в основу якого покладено назву вирьовочного ремесла, яке було основою життєзабезпечення селян. А сучасна офіційна назва села виникла внаслідок зникнення ремесла і переосмислення попередньої назви. Таким чином, ойконім, що походив від вирьовочного ремесла, змінився на ойконім оронімічного (в основі якого лежить рельєф) походження.

Перша писемна згадка про село з'явилася лише у XVIII ст. село Вирівка дуже давнє, його територія зберігає сліди доби неоліту, слов'янських племен і козаків. Дослідження археологів та істориків свідчать про давнє заселення цієї території, зокрема біля с. Вирівки були виявлені городища.

Ученими із Санкт-Петербурга було встановлено, що слов'янські поселення часів Київської Русі з'явилися на території Конотопщини приблизно в IX ст. Слов'яни прийшли сюди з верхів'їв Дніпра й Десни і, як виявили вчені, Конотопщина була межею їх поселень. Так, на думку археолога І. Русанової, кургани у Вирівці належать до полян, які були засновниками староруської держави – Київської Русі. Про те, що нинішня Конотопщина була заселена 5-7 тис. років тому, свідчать і знахідки епохи неоліту, виявлені селянами під час розорення землі у 2-й пол. XX ст. [5].

У 1873 р. російський археолог Д. Самоквасов досліджував могили біля села. При розкопуванні курганів ним було виявлено урни-прахівниці з перепаленими людськими кістками, а також кістками тварин, птахів. Крім урн із прахом покійників, зустрічалися урни-стравниці, в яких ставили їжу та воду для померлих, що свідчить про вірування у потойбічне життя. Також у курганах виявлено багато різних речей, що дають можливість вивчати заняття й побут першопоселенців, зокрема різноманітний гончарний посуд, залізні серпи й сокири, бронзові гудзики, залишки дерев'яних відер із залізними обручами, срібні та бронзові сережки, залишки шкіряного взуття, в глечиках зотліле зерно жита, ячменю, проса тощо. Знайдені речі свідчать, що наші предки займалися різними ремеслами – гончарством, плавленням заліза з болотних руд, добре знали ковальську, кравецьку, шевську, бондарську справи. З привізної бронзи, срібла й золота виготовляли різні ювелірні прикраси. Займалися вони й землеробством, скотарством, рибальством.

Заселення с. Вирівки почалося з 1-ї п. XVII ст., саме в той час, коли з'явилися сприятливі умови для розвитку землеробства, після возз'єднання України з Росією, оскільки зменшилась небезпека розбійницьких нападів на українську землю з боку турецьких і татарських загарбників. Цим і скористалися в той час козацькі старшини Лисогуби, Милородовичі, Кочубеї, Галагани, Полуботки, Апостоли. Населена Вирівка, як це вказано в історико-статистичних зведеннях О. Лазаревського, не пізніше першої половини XVII ст. Першими поселенцями були козаки, які жили на вулицях Салимонівці (нині вулиці 1-го Травня) та Сливенській. Інші вулиці села виникли значно пізніше. За описом 1654 року у Вирівці було 17-0 дворів. Спершу село належало Тихону Курахівському. Пізніше Скоропадський віддав його князю Гагаріну. Згодом воно перейшло у власність конотопського сотника Костенецького [1].

Як відзначено у тогочасних джерелах, жили вирівчани в жаливих побутових умовах. Хати були однокімнатні, з підсліпуватими вікнами. Спали на нарах покотом. Взимку до хати брали телят, ягнят, поросят, а то й корову. Кури цілий рік несли і водились у хаті. У хаті висиджува-

лися гуси. Тут сушилася кінська зброя, пряли, ткали, робили вози, сани, товкли ступами. Жителі у великій кількості виробляли полотно, сукно, дерев'яний посуд. З часом у селі з'явилися вітряки, водяний млин, валуші для валяння сукна. Заможні селяни почали чумакувати, вони возили в Причорномор'я діжки, ночви, ковші, совки та інший дерев'яний дріб'язок, а звідти привозили сіль і рибу. Взимку мешканці с. Вирівки чухрали лозу, рубали хмиз на дрова. Потім сіяли ярину. Після весняної посівної і до косовиці сіна кожна сім'я в селі займалася впорядкуванням свого житла і домашнього господарства. Люди прагнули справитися з усіма роботами до початку гарячої пори – збору урожаю. Чоловіки ремонтували хати, печі, плели лозяні хліви, клуні, огорожі, лагодили солом'яні стріхи, копали погребі, колодязі, возили гній на толоку (переліг), стригли овець, крутили перевесла на ячмінь, гречку, просо, плели постолі на сінокіс та жнива. Жінки злили білизну, білили полотно, шили, вишивали, мочили і тіпали коноплі (матірку), пололи городину.

Історія показує, що основним заняттям вирівчан, як і першопоселенців-слов'ян, було землеробство. Серед культур, що їх найбільше сіяли селяни, – жито, ячмінь, просо, гречка, овес, рижій, коноплі. Усе сільське господарство трималося на ручній праці селянина та волах. Урожаї збирали дуже низькі. Обробляли землю дерев'яним колісним плугом-сабаном, запрягаючи в нього дві пари волів, ралом, дерев'яними боронами, серпами, ціпами.

Поряд із землеробством розвивалось і скотарство: вирощували волів, корів, овець, свиней, коней. Первісні знаряддя праці поступово удосконалювалися, з'являлись та розвивались різноманітні ремесла й промисли, зокрема виробляли багато полотна, сукна, дерев'яного посуду. Згодом основою сільської економіки стали млинарство (у Вирівці було понад 10 водяних та вітряних млинів), чумацтво, бондарство, ковальство, а також вірвовочний промисел (з конопель селяни плели мотузки – *вірвовки*) та віжки). Усі ці види заняття селян були так чи інакше пов'язані між собою, залежали один від одного і взаємодоповнювались.

Найдавнішим промислом у селі можна вважати млинарство, адже, як зазначав О. Лазаревський «поселення Веревки может быть отнесено къ нач. XVII в. и, конечно, село здесь образовалось изъ около-мельничнаго поселка»⁷.

На р. Куколка було колись багато водяних млинів [3, 4]. Через швидку течію млини традиційно будували з нижнім колесом, яке наполовину ховалося у воду і рухалося силою річкової течії. Однак такі млини були малопродуктивними. Тому згодом, у кінці XVI – на початку XVII ст. почали з'являтися великі млини з верхнім колесом (сила води спрямовувалася на колесо зверху), од-

нак для них потрібні були греблі із заставками. Ці млини були продуктивнішими: водяне колесо крутило не тільки жорна для розмелювання зерна, а й рухало ступи, що товкли конопляне сім'я на олію, просо – на пшоно та рухали валуші, що валяли (*ворсили*) саморобне селянське сукно. На той час млини такого типу вважалися чималими підприємствами. Побудувати приміщення самого млина було нескладно, однак узяти біля річки займище, насипати греблю, зробити місток із заставками, викопати став було клопітно. Для цього необхідно отримати дозвіл у місцевих старшин на будівництво – читаємо про це в листі Химки, жительки села Попівки до чернігівського полковника Полуботка в 1723 р.: «тому летъ есть изъ 80, якъ палъ (дубовые столбы) забита на поречію Попувце (т. е. Куколке), верхъ села Веревки, для занятія гребле и построения млиновъ...»⁸. Власне про це йдеться і в листі жителя с. Вирівки Решетиленка до гетьмана в Батурин 1724 р.: «Яким Слива, житель Озарицький, і Олекса Грищенко, житель Веревський, хотели займати млинове займище на р. Куколке, на грунте моего отца, берегами достаючи к оной речке»⁹.

На млинах такого типу працювало лише двоє чоловіків – мельник і мірошник. Вони ремонтували млин і пильно слідкували за рівнем води у ставку, регулювали її витікання на млинове колесо. Плату за роботу – *мірчук* – маленьку дерев'яну мірочку, як чашка, з кожного мішка млива брав мірошник. Млини приносили користь не лише господарям, з цього мала зиск і козацька старшина: «...С [...] млинов до разорения Батурина ко двору бившего гетьмана собиралась половинная часть. У списках упомянутых млинов били мельницы с. Подлипного, Сарнавщини, Веревки, Озарич и х. Стара»¹⁰.

Місцевий дослідник М. Панченко зазначав, що водяні млини штука сезонна. Вдарять морози, закують ставок, і завмирає млин до весни. У цю пору людей виручали вітряки, а їх у Вирівці було близько десяти. Осінні й зимові вітри давали їм енергію. І водяні, і вітрові млини зупинились, коли у Конотопі з'явилися кращі млини – парові. Жителі с. Вирівки згадують, що в урочищі Сливена у Вирівці був колись великий млин з двома поставцями (два ковші зерна), ступами і валушами. Однак коли його не стало – невідомо. Інший великий млин поміщика Білозерського, який був у центрі села, розібрали 1912 року. Залишилися тільки гребля та сухе ставище в 22 гектари площі. Так у селі занепало млинарство, а разом із тим зникли ставки з рибою [3, 4].

В Україні самими селянами була введена велика сіра рогата худоба – воли. Їх використовували в сільському господарстві як допоміжну робочу силу, адже пара волів легко везла у возі 60 пудів вантажу, виносливу в далекій дорозі. Вирощування волів стало своєрідним промыслом. Най-

більше постачали волів на ринок магнати. Широ-ким курним шляхом волів приганяли в Конотоп на ярмарки. Багатій, що не задовольнився тутешніми цінами, гнав волів аж за кордон у Шльонськ (Сілезія), Прусію, в інші місця. На Конотопщині найбільше торгували волами Костенецькі, через що вони й отримали прізвисько Воловаті. За послуги Петру I вони держали с. Фесівку, а згодом і с. Вирівку. Костенецькі-Воловаті доручали гнати худобу за кордон досвідченим погоничам. Таких людей називали „гайдаями“. Вони знали добре дорогу, пасовища, водопої, берегли худобу від падежу тощо. Волам у дорогу не брали ніякого корму. Віл – невиваглива тварина і для нього досить попасись уночі. Ось чому чумаки їздили тільки волами і тільки влітку [2, 3]. У селі й зараз люди пам'ятають приказку: «Як збереш сіно в лузі до Петра (свято 29 червня за ст. стилем), то вони два рази сходять в Крим, а збереш пізніше, то тільки раз».

На волах тримався торгово-візницький транспорт – чумацтво [4]. З давніх-давен, ще за Київської Русі, сіль привозили на Конотопщину із Прикарпаття (Волощини, Перемишля), Коломиї, за що візники отримали прізвисько – *коломійці*. У Прикарпатті сіль була дуже дорогою, оскільки галичани добували її із спеціальних шахт – криниць, – глибина яких сягала 90 метрів, потім виварювали її на великих сковородах – чернах, – розмір яких був до п'яти квадратних метрів. На півдні України, біля Перекопу та Сиваша, було дуже багато дешевої солі, яку добували в мілководних лиманах і затоках. Крім солі та риби вони привозили ще й східний крам: прянощі (перець, корицю, гвоздику), пахоці (ладан, оливу для лампад), дорогу тканину (парчу, шовк, оксамит, бархат). На початку XVI ст. чумаки, їдучи в Крим по сіль, доставляли в південні порти, особливо в Одесу, хліб, смолу, дьоготь, коноплі, а також згодом – продукцію салотопних та цукрових заводів, а то навіть і кам'яне вугілля. Чумакам не вигідно було їхати з дому з пустими возами, „везти торохтія“, як тоді казали, тому вони набирали дерев'яних виробів: діжки, жлукта, вулики-дуплянки, цебра, ночви, бодні, боклаги, барила, мірки, коробки, ковші, совки, ковганки, коряки, ночви, а головне – набирали багато конопляних вірьовок, віжок, різних мотузків, які дорого цінувалися на півдні. Хто не брав цього, їдучи через Ромни, набирив тут роменської махорки, оскільки з Конотопщини чумаки їздили саме через Ромни на Ромодан. Ті з них, які їхали по рибу на Дон, тримали напрямом на м. Краматорськ, а ті, що їхали по сіль до Криму, – на П'ятихатки (тут було п'ять хат і корчма, де чумаки могли піджитись). Чумаки їхали битими шляхами, бічними дорогами (у дощові літа ширше розходились від відомих доріг), де було більше паші для волів та водопоїв, орієнтуючись по сонцю, зірках, об-

минаючи міста та інші валки, боячись ворожих нападів, чуми й інших хвороб.

У дорогу чумаки готувалися ще взимку. Лагодили вози, готували запасні частини до них, лаштували мазниці, заготовляли дьоготь, губку для огнива, кресало, барило для води; запасалися мішками, плели віжки, вірьовки і всякі мотузки для ув'язування товару; шили шкіряні покривала на вози або рихтували шатро на хуру, яке виготовляли з міцного конопляного полотна, промоченого в дьогті та смолі, крім того місцеві чумаки заготовляли дерев'яний посуд і полотно, які можна було виміняти на сіль або дати хабара тамтешнім наглядчачам. Особливо старанно чумаки доглядали тих волів, які мали йти в далеку дорогу. Шлях був дуже довгий та складний – влітку безводдя, а восени дощ псував дорогу так, що вози тонули в багнюці. Усе це призводило до того, що сіль відволожувалась, ставала важкою. Чумак повинен був добре пильнувати, щоб вона не витекла ропою з воза.

Майже на всю дорогу чумак набирив собі їжі: сухарі, сало, солонину (солонина й в'ялена на сонці свинина), цибулю, часник, гречку, локшину, борошно, пшоно. Пшоняний куліш був у чумаків повсякденною стравою. Незамінними в дорозі були тютюн та огниво (губка, кресало, кремій – за браком паперу всі курили люльки-черепанки або саморобні дерев'яні довбані – довбешки). Воду чумаки возили на возі в барилі.

Чумаки до виїзду організовувались у валки, одна така налічувала не менше як сто чоловік. Чумаки з Конотопа і навколишніх сіл були в одній валці, якою керував виборний отаман, що добре знав дорогу і чумацькі звичаї. В отамана і в заможних чумаків волові ярма, лушні і ще деякі деталі возів були мережані, оздоблені різьбою, яка на той час була єдиною прикрасою. Перед тим, як рушати в дорогу, візники наймали священика, на збірному пункті (надворі) він правив молебень, кропив свяченою водою людей і худобу, просив у бога удачі чумакам і благополучного повернення їх додому. Ще з дому чумаки домовлялися, як розмістити запасні частини до возів, скільки взяти в дорогу запасних волів, зброї, щоб оборонятися в дорозі. Для безпеки в дорозі на ніч вози ставили чотирикутником, як оборонний табір, і коли треба було, захищалися киями, списами, шаблями, луками, а часом – вогнепальною зброєю. За чумацькою валкою завжди бігло кілька собак, а зверху на возах було прив'язано кілька півнів. Півні співали вночі в таборі і сповіщали візникам, коли північ, коли досвіток. Дозорці, які пасли волів, орієнтувались по їх співу, де стоять вози і чи далеко вони відійшли від табору з волами. Найчастіше чумаки їздили возами, запряженими парою волів. Великі вози – мажі (мажари), запряжені двома парами волів, призначались для сухої риби.

Як правило, один візник управляв одним возом, двома – лише в тому випадку, якщо помирав товариш. Кожен чумак завжди брав пару білизни на випадок смерті. Померлого товариша хоронили біля дороги. Дно ями вистилали травою, труп прикривали свиткою, засипали землею, і ставили хрест. Ідучи тут удруге, візники робили зупинку й поминали товариша. Отаман або хтось із родичів покійника могилу посипав землею, що вони привезли з рідного дому, яка була оплакана дружиною, дітьми, батьками й освячена священиком.

Чумаки підстригали волосся на голові, голились, залишаючи вуса. Брились уламками коси, дивлячись у воду. Тому й говорять тепер: «Вода чиста, хоч виглянься». Візники були брудні від риби, поту, дорожньої куряви, дьогтю. Ще й досі у селі говорять: «Чумазий, замурзаний, як чумак». Чумаки одягали на тіло пару полотняної білизни, промоченої в дьогті, щоб захистити себе від чуми. Ще таку пару брали про запас. Таким чином, одягаючи сорочку й штани, промочені в дьогті, вони захищали себе вночі від змій, комарів та мошки. На ноги взували юхтові чоботи, але брали й постоли (*личаки*), в яких легко було йти за возом в суху погоду та спати. На головах носили яломки – шапки циліндричної форми без полів. У холодну погоду одягали свитку чи кирею (*сіряк*).

Чумакували в основному заможні козаки, селяни й міщани. Як і скрізь, серед чумацтва була диференціація – розшарування, нерівність. Одні багатіли, а інші розорялися. Починаючи з кінця XVIII ст. умови для чумакування погіршувались. Почастішали випадки епізоотій, до яких призвело збільшення і скупчення чумаків на дорогах, а особливо біля водопоїв. І все ж, хоч які труднощі були в цьому промислі, він був вигідним. Чумацтво, як промисел і як вид транспорту, перестало існувати тільки з розвитком водного й залізничного транспорту в другій половині XIX ст. Нові, прогресивні види транспорту зовсім витіснили чумацтво. Чумацький промисел возити сіль та рибу в XVII ст. перетворився на промисел торгово-візницький. Чумаки перевозили все і скрізь. Невсипуща й смілива робота чумаків збагачувала наш край і всю Україну, сприяла її економічному розвитку, розвитку культури.

Ще одним особливим видом заняття вирівчан був вірьовочний промисел, від якого, імовірно, і пішла назва самого села. Факт іменування населеного пункту від ремесла чи промислу вказує на те, що дане заняття мало для селян особливе значення. Вірьовки (*мотузки*), або, як його ще називають, конопляне плетиво, виготовляли з конопель, що їх селяни сіяли вдосталь з давніх-давен для вироблення у великій кількості полотна, сукна, а також конопляних вірьовок. Даний промисел забезпечував життєдіяльність усю-

го села, адже вірвовки виготовляли не лише для господарства, а й для продажу. Чумаки, їдучи до Криму, запасалися в дорогу власноруч плетеними віжками, вірвовками і всякими мотузками для ув'язування товару, брали з собою вірвовки та віжки разом з діжками, ложками, ковшами та іншими речами і для того, щоб продати все це дорогою. Старожили згадують, що в ХХ ст. вірвовочне ремесло ще існувало, «був у Вирівці дід Оврам, що мав спеціальний великий станок для виготовлення конопляних вірвовок. Люди носили йому коноплі, а він робив їм вірвовки. Були вони довгі, для господарства, чи то сіно ув'язати на возі при перевезенні, чи ще для чогось»¹¹. Згадують також, що були такі станки і в інших селах Конотопського району. Коли плели вірвовки, то витягували їх на всю вулицю з краю в край, і в цьому дійстві брало участь багато людей. Таким чином, вірвовочне ремесло, що було складовою частиною економіки села, згодом перетворилося в допоміжне господарське заняття окремих людей. Цей промисел був поширений і в інших жителів українського Полісся. В. Бойченко у статті «Короткі етнографічні відомості про с. Полиці Камінь-Каширського району Вінницької обл. к. ХІХ – п. ХХ ст.» зазначає, що ще ХХ ст. поліщукі виготовляли різні за призначенням мотузки: волюки для постолів, товсті вірвовки на сіно, зв'язувати та вести худобу (*вжище*) тощо. Сировиною служило клоччя льону, з клоччя пряли пряжу, а потім у три шнурки клоччями вили волюки¹².

Оцінюючи сучасний соціально-економічний розвиток села, виявляємо відповідно трансформацію основних занять селян, ремесел, промислів. У наші дні, як і багато століть тому, основним заняттям вирівчан є землеробство. Найчастіше землю обробляють лопатою, сапою (сапкою), дехто навесні використовує борону для розпушування верхньої поверхні ґрунту. Спахують землю механізовано – тракторами, іноді кінним плугом. В основному це роблять навесні, на зиму землю спахують лише тоді, коли сіють озиму пшеницю. На початку ХХІ ст. селяни почали активно використовувати ручні рала для саджання, обгортання (*окучування*), викопування картоплі, а також для посіву буряків, моркви, цибулі (*чорнушки*), пастернаку тощо. Польють сапкою, останні п'ять років використовують ще й такий пристрій, як драчка, що дуже добре збиває бур'ян на міжряддях, а також між кущами, якщо вони невисокі. Основа сільського господарства тримається на ручній, фізичній праці селянина. Технічних культур, таких як просо, рижій, гречка на домашніх земельних ділянках майже не сіють, коноплі, які були колись основною культурою села, не вирощують зовсім. Просо вирощують лише деякі селяни для виготовлення віників.

Як і багато років тому, скотарство є невід'єм-

ним від землеробства. Селяни вирощують свиней, як для себе, так і на продаж, зрідка овечок, у 90-і роки багато селян заводило коней як допоміжну і незамінну тяглову силу у великому сільському господарстві. Серед худоби в останні роки найбільше займаються коровами. Тримують найменше одну, а подекуди і трьох дійних корів. Молоко, сир, сметану, сметану-паруху, сироватку виготовляють для продажу. Це заняття в останні роки приносить селянам найбільший прибуток. Займається ним молоде (від 20 років) і старе (до 80 років) покоління селян. Найголовнішим кормом для корів є сіно. Тому сінокіс для місцевих мешканців є досить важливою і клопіткою справою. Сіно селяни косять вручну, косами на луках, болотах. Починають косити з кінця травня на початку липня, залежно від того, чи розливався Сейм. Косити зазвичай виходять о 5-6 годині ранку сім'ями (батько, сини), а іноді і ввечері як «випаде роса», бо косити «всуху» справа непроста. Проте останні п'ять років усе частіше почали косити тракторами. Гребуть сіно всією родиною – від малого до великого. Сушать сіно, перевертаючи з боку на бік, «відриваючи від землі, а потім збирають у валки, копички. Після того як копички злежаться, їх перевозять кінями, тракторами, машинами до двору і складають усе в один великий стіг, або «сінник» (спеціальна споруда для зберігання сіна), іноді складають сіно на горіще сараю (хліва). Обов'язково сіно має бути перетрушене сіллю, щоб не точили миші.

Волів у селі, де колись вирощували на продаж, немає зовсім, як і немає про це згадок, куди і за яких обставин вони зникли. Людська пам'ять не зберегла нам імен тих людей нашого краю, що чумакували. Писані документи свідчать, що чумакували Терещенки, Харитоненки, Яхненки, які потім стали першими українськими промисловцями. Чумацтво кінчилось, але воно лишило глибокий і незгладимий слід в історії нашого народу. На Україні є ще й досі сіра порода корів. Це – м'ясна худоба. Тисячі назв міст, сіл, урочищ, річок, джерел, балок, ярів походить від чумаків. Наші люди й досі ще звуть сузір'я по-чумацьки: Волосожар, Волопас, Віз (Ківш), Чумацький шлях («Млечный путь»). Багато пісень, легенд, приказок зберіг наш народ про тих сміливих і витривалих візників, якими люди користуються в своїй мові і в наш час. Разом з чумацтвом зникло бондарство й ковальство. Вітряні та водяні млини замінили парові. Про вірвовочний промисел зі старшого та середнього покоління мало хто й згадує, а молоді і зовсім про це нічого не знає.

Що стосується інших давніх промислів і ремесел, то полотно, сукно, посуд, діжки вже не виготовляють, дуже рідко хто вишиває. Зазначимо, що в середині ХХ ст. особливо популярною була вишивка картин на відомі літературні сюжети,

